

**RUS SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI DEVLETİ'NDE RUS KÖLELER
(XVI-XVIII YÜZYILLAR)**

*RUSSIAN SLAVES IN THE OTTOMAN EMPIRE FROM XVI-XVIIITH
CENTURY LITERARY SOURCES*

TARANA OKTAN*

Öz: XVI. yüzyıl başlarında Rusya'nın en büyük sorunlarından biri, Rusya topraklarında yaşayan kişilerin esir alınıp köle olarak Akdeniz'in çeşitli limanlarında satılmasıdır. Rusya'nın güney ve batısında ele geçirilen esirlerin büyük bir kısmı Osmanlı'ya satılmaktaydı. Durumu düzeltmek adına Rusya devletinin, XVI-XVII. yüzyıllarda Rus köleleri esirlikten kurtarmak için "esir parası" adı altında bir vergi bile topladığı bilinmektedir. Sorunun büyüklüğüne bağlı olarak, bu konuya edebi metinlerde geniş yer verilmiştir. Osmanlı topraklarında hac ziyareti için veya ticari işler gereği bulunan Ruslar, Rus insanını yakından alakadar eden bu kölelik sorununa eğilmişlerdir. Bu konuya Rus seyyahlar da kendi seyahatnamelerinde değinmişlerdir. Ayrıca Rus kölelerle ilgili bilgi kaynağı olarak karşımıza, esirlikten kurtulmuş kişilerin Rus çarına yazdıkları ve seyahatname türünün özelliklerini taşıyan arzuhalleri de çıkmaktadır. Bu çalışmada XVI-XVIII. yüzyıl Rus seyahatnameleri ve arzuhallerde bulunan Osmanlı'daki esirler, köleler, kölelerin azadı ve kaçışları gibi olaylar hakkında bilgi ve düşüncelere yer verilecektir.

Abstract: One of the largest issues for Russia at the start of XVIth century were those people living in the territory of Russia who had been taken captive and sold as slaves in various ports of the Mediterranean. A large number of those captives captured in the south and west of Russia were sold to the Ottomans. In order to remedy this situation, between the XVI-XVIIth centuries the Russian state even collected a tax known as "captive-money", to redeem Russian slaves from captivity. Indicating the magnitude of the problem, this subject was widely recorded in literary texts. Those Russians, who were to go on pilgrimage, involved in commercial affairs or were an ambassador in Ottoman territories, attended to this slavery issue, which was closely related to the Russian people. Russian travelers also touched on this theme in their travels. In addition having the characteristics of travelogues, and a source of information about the Russian slaves, there are the petitions that were written by those who had escaped from slavery. This study provides information and remarks concerning these captives, Russian slaves in Ottoman the empire and events such as the liberation of slaves and their escapes recorded in Russian travelogues and petitions dating from the XVI-XVIIIth centuries.

Anahtar Kelimeler: Rus Köleler • Esirler • Azat Kağıdı • Rus Kölelerin Kaçışı

Keywords: Russian Slaves • Captives • Liberation Letter • Escape of Russian Slaves

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya.
tabdulla@akdeniz.edu.tr

Bu çalışma, 27-29 Nisan 2017 tarihlerinde, İtalya/Roma'da "ICCSER-3 International Conference on Social Science and Education" adlı sempozyumda *Rus Gezginlerin Gözüyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik* (XVI.- XVIII. yüzyıl) adlı başlıkla sunulan sözlü bildirin genişletilmiş halidir.

XVI. yüzyıla gelindiğinde özellikle Kırım Tatarlarının, Rusya'nın güney ve güney-batı sınır bölgelerine yaptıkları baskınlar neticesinde esir ele geçirerek Kefe ve İstanbul başta olmak üzere pek çok esir pazarında satması, Rusya'nın karşısında çözülmemiş büyük bir sorun olarak durmaya devam etmekteydi. Nitekim Rus köleler, İstanbul'da Osmanlı'dan önce de, Knezler Oleg (IX-X. yüzyıllar) ve İgor'un (IX-X. yüzyıllar) hakimiyette oldukları Kiyev Rusya'sı döneminde de satılmaktaydı¹.

Osmanlıların, 1475'te Kuzey Karadeniz'in Kefe ve Azak limanlarını, 1484'te ise Kili ve Akkerman'ı fethetmesiyle Karadeniz ticareti, Osmanlı ekonomisinin en önemli parçalarından biri oldu ve uzun bir süre de öyle kalmaya devam etti².

Kefe ve Kefe'ye bağlı Azak, Kerç, Taman ve Kopa limanları, Tatarların Rus ve Polonya topraklarına yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri esirlerin satıldığı önemli esir pazarlarıydı. Esirler, genellikle Taman'dan Kefe'ye götürülür, orada Anadolu tüccarlarının getirdiği kumaşlarla takas edilirdi. Osmanlı Devleti'nin, XVI. yüzyıl ortalarında esir ticaretinden yılda yüz bin altın dükalık gelir elde etmesi, pazarın büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Esir başına vergi dört dükaydı. Esirlerin çoğu İstanbul'a, bir miktarı da Sinop ve İnebolu'ya giderdi. Kefe esir ticareti, Osmanlılardan önce Cenevizlilerin elindeydi³.

Tarihçiler, Kırım Hanlığı üzerinden geçen kölelerin sayısı ile ilgili ancak tahmini bir sayı verebilmektedirler; örneğin, 1463'ten 1779 senesine kadar bu topraklarda 3 milyondan fazla köle satıldığı tahmin edilmektedir⁴. Rus esirlerin Kefe'den sonraki satış yeri sadece İstanbul değildir. Örneğin XVI. yüzyılda Konya'da satılan esirlerin %28'i Rus kökenlidir⁵.

İki yüzyıldan uzun bir süre boyunca (Kırım Hanlığı'nın 1783'te Rusya'ya bağlanmasına kadar) Rusya, vatandaşlarının esir alınmasına ve köle pazarlarında satılmasına katlanmak zorunda kaldı. Yurttaşların, "*basurman esareti*"nden (Müslüman esaretinden) kurtarılması, yani bir bedel karşılığında özgürlüğüne kavuşturulması, şahsi davalar yanı sıra ivedilikle devletin önemli bir görevi haline geldi⁶.

Esirlerin kurtarılmasına yönelik ilk teşebbüs, Rus Çarı IV. İvan'ın, 1535 yılında Novgorod Başpiskoposu Makari'ye verdiği ferman kabul edilir. Bu fermanla Rus asil zümresini oluşturan boyarlardan, Hıristiyan canları, yabancılardan satın almak için gümüş para toplamaları, Başpiskopos Makari'den ise kendi Başpiskoposluğundaki bütün manastırlardan, Novgorod, Pskov ve etraftaki kentlerden 700 ruble toplaması istenmiştir⁷. IV. İvan yabancı topraklardaki Rus esirlerin bedel karşılığında esaretten kurtarılmalarının organizasyonu sorununu, 1551 senesinde yapılan Dini Kurultay'ın gündemine getirir. Bunun sonucunda "*Kafir olmamaları*" adına Rus kilisesi esirlerin para karşılığında kurtarılmasını dini görev edinir ve bu duruma da dini bir karakter yükler. Toplantıda kabul gören maddeler kapsamında esir Rusları kölelikten azat etmek için toplanan yeni bir devlet vergisi ortaya çıkar: esir parası. İlk başlarda gönüllü yardım ve sadaka olarak düzensiz bir şekilde toplanan bu esir

¹ Описание 1890, VI.

² İnalçık 2003, 135.

³ İnalçık 2003, 137.

⁴ Fisher 1972, 580-583'ten aktaran Возгрин 2011, 92.

⁵ Şen 2007, 25.

⁶ Козлов 2016, 225.

⁷ Полное собрание 1853, 294'ten aktaran Козлов 2016, 226.

parası, çok hızlı bir şekilde sistematik olarak alınan bir vergiye dönüşür⁸. I. Petro'nun 1695 ve 1696 Azak seferlerinden sonra 3 Temmuz 1700 tarihinde Rus ve Osmanlı devletleri arasında yapılan İstanbul barış anlaşmasının maddelerinden biri, Osmanlı'nın, Kırım hanına, Moskova devletinin topraklarına baskın yapmaması, talan etmemesi, mala zarar vermemesi ve tabii ki, esir almaması konusunda kesin bir uyarıda bulunması gerektiği idi. Birbirini takip eden 1711 Prut anlaşması, 1739 Belgrad ve 1774 Küçük Kaynarca anlaşmalarıyla, bütün esirlerin şartsız taraflara iadesine karar verilmiş, 8 Nisan 1783 tarihinde ise II. Yekaterina'nın "*Kırım Hanlığı'nın, Taman adası ve Kuban bölgesinin Rusya İmparatorluğu'na katılması*" manifestosunun ilanından sonra Rus köle akını durmuştur⁹.

Osmanlıya getirilen köleler yaşamın her alanında - hem ev işlerinde hem tarımda hem savaşlarda - kullanılmaktaydı. Ancak bunların içindeki kadirğa kürekçilerini teşkil edenler çok özel bir köle birliğini oluşturmaktaydı. Bazı zamanlarda çok etkili boyutlara ulaşan Osmanlı çektiri filosu, bu kürekçiler olmadan işlev göremezdi. Örneğin, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı sırasında Türk tarafı düşmanın karşısına 300'ün üzerinde kadirğa sürmüştü¹⁰.

Her kadirğada 126-130, kadirğanın büyüğü olan başardalarda ise kadirğadakinin 2 katı kürekçi bulunurdu. Ancak zamanla kadirğanın yerini yelkenliler almış ve XVIII. yüzyılın başında Osmanlı filosundaki kadirğanın sayısı 30'un altına düşmüştür¹¹. Bu yüzden kürekçilere olan ihtiyaç da iyice azalmıştır¹².

Ortaçağ Hellenesinde "*kadirğa*" - yelkenli çektiri türü gemi - anlamındaki *κάτεργον*, (çoğulu *κάτεργες*)'dan bir alıntı olduğu bilinen kadirğa kelimesi¹³, Rusça'ya "*каморга*" [katarga] şekliyle daha Bizans döneminde geçmiştir. Zamanla, kadirğalardaki kölelerin çalışma hayatlarının zorluğu, kelimenin ikinci ve mahkumiyetle bağlantılı "*kürek cezası*" anlamının¹⁴ ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusça'da çok ağır işte çalışanlar için, "*kadirğadaki köle gibi*" deyiminin çok yaygın bir şekilde kullanıldığını unutmamak gerekir.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne hacı, tüccar, elçi ve devlet adamı sıfatıyla seyahat yapan Rus insanı sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bunların içinde hem tüccar hem de din görevlisi olan Diyakon Trifon Korobeynikov özel bir öneme sahiptir. 1593-1594 yılları arasında Trifon Korobeynikov, Rus Çarı Fyodor İoannoviç'in kızı Feodosiya'nın dünyaya gelmesi vesilesiyle "*sağlık, uzun ömürlülük bağışi*" dağıtması amacıyla İstanbul'a ve Kudüs'e gönderilen grupta yer alır¹⁵. Bu Trifon Korobeynikov'un Doğu Akdeniz'e yaptığı üçüncü yolculuktu. 1582 senesinde o, Korkunç İvan tarafından öldürülen büyük oğlunun ruhunun anılması için İstanbul ve Aphon Dağı'nda para dağıtmaya gönderilen tüccar İ. M. Mişenin'in elçilik heyetinde yer alır¹⁶. 1583 senesinde yaptığı ikinci yolculuğu so-

⁸ Козлов 2016, 226.

⁹ Козлов 2016, 234.

¹⁰ Von Otto Eck 1940, 21'den aktaran Возгрин 2011, 95.

¹¹ Толстой 2006, 236'dan aktaran Возгрин 2011, 95.

¹² Возгрин 2011, 95.

¹³ Фасмер 1986, 211.

¹⁴ Крылов 2005, 177-178.

¹⁵ Перхавко 2016, 292.

¹⁶ Перхавко 2016, 292.

nucunda ise, o, “*Moskovalı Tüccar Trifon Korobeynikov’un, Arkadaşları ile Kudüs, Mısır ve Sina Dağı’na 1583 Yılında Yaptığı Yolculuk*” adlı eserini yazar¹⁷.

Bu üçüncü yolculuk görevi bitiminde Trifon Korobeynikov dağıttığı parayla ilgili Çara sunulmak üzere bir rapor hazırlar. Bu rapor, “*Trifon Korobeynikov’un Dağıtılmış Çar Bağışı Raporu*”, 1889 senesinde Ortodoks Filistin Dergisi’nin 27. Sayısında, Hr. M. Loparev’in editörlüğünde, kendisinin 1583 tarihli seyahatnamesinin metnini izleyen sayfalarda yayımlanır. Manastırlara ve kiliselere yaptığı bağış miktarıyla ilgili bilgi veren Korobeynikov, İstanbul’da hapis yatan ve esir olan toplamda 43 Rusa, kişi başına bir taler (25 altın ve 10 para) olmak üzere 43 taler Çar bağışı verdiğini kaydeder¹⁸.

Müslümanlığı kabul etmiş pek çok esirin azat olduktan sonra da Osmanlı topraklarında kaldığı ve evlenip aile sahibi oldukları bilinmektedir. Tabii ki, kadınlarda bu durum daha sık görülmektedir. P. A. Sırku bununla ilgili olarak “*güneyli Rusların*” (Günümüz Ukraynalıların) ünlü halk edebiyatı eserlerinden birisi olan “*Marusya Boguslavka*”yı örnek verir¹⁹. Bu türkünün ana konusunu kadın esirliği oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nde esir olan Marusya isimli bir kadın, kimsenin onu esaretten kurtarmamasına sitem eder ve yardım bekler:

“...Keşişin kızı Marusya Boguslavka’yı
Esaretten alıp kurtarmıyorlar.
Ben ki, Türkleştim,
Müslümanlaştım,
Türkün lüksü için,
Bahtsız bir tatlı olmak için!
Ah Tanrım, bizim hepimizi, zavallı esirleri,
Zor esaretten kurtar”²⁰.

1634-1637 yılları arası Kazan tüccarı Vasili Gagara, Kudüs’e hac ziyaretinde bulunur. Vasili Gagara’nın bu ziyaret sonucunda kaleme aldığı seyahatname, günümüz Rusçasıyla N. İ. Prokofyev ve L. İ. Alyohina’nın editörlüğünde çıkan “*Rus Seyyahların Notları XVI.-XVII. Yüzyıllar*” adlı kitapta (1988) yer alır. Yazarın kendisinin söylediğine göre, 40 yaşına kadar hayatını çok ahlaksızca yaşamış, hem kadın hem erkekle, hem Rus hem de Müslümanlarla ilişkilerde bulunmuştur. Ticarete çok büyük kâr elde etmeyi planlarken “*Tanrı’nın yargısıyla*” mallarının denizde batmasının ardından Gagara’nın eşinin ölümü gibi bir acı daha yaşamaması, onu, yaşam şeklini gözden geçirmeye itmiştir. Bunun üzerine o, hayatını ve ruhunu arındırmak için, kutsal yerleri ziyaret etmeye ve Yunan patriklerden af dilemeye kara verir. Yazar bu yolculuğun sonucundan çok memnun kalır. Çünkü söylediğine göre, geri dönüşünün ilk yılında Tanrı ona kaybettiği malların iki katını kazandırır²¹. Yazar çok büyük yol kat eder ve yolculuğu sırasında Anadolu, İran, Filistin, Kudüs, Mısır, günümüz Polonya ve Sırbistan topraklarından geçer. Gagara’nın Rus esirlerle karşılaşması, hac ziyaretini bitirdikten sonra eve dönüş yolunda gerçekleşir. İranlıların savaş hazırlığı yapması nedeniyle İran üzerinden Rusya’ya gitmekten çekinen Gagara, Anadolu’dan Karadeniz’e çıkıp Azak’ın yakınından Kefe’ye gitmeyi planlar. Bu eser-

¹⁷ Перхавко 2016, 290.

¹⁸ Отчет 1888, 89.

¹⁹ Описание 1890, VIII.

²⁰ Українська літ. 2011, 12.

²¹ Хожение 1988, 68.

de kölelerin korumacı bir rolde oldukları görülür. Kastamonu'daki Rus kölelerin Vasili Gagara'yı, Kırım topraklarından uzak durması, aksi takdirde kendisinin esir düşebileceği üzerine uyarıda bulunurlar: "Nereye gidiyorsun Kırım topraklarında? Köle olarak satılacaksın ve malların elinden alınacak". Gagara Gelibolu'ya vardığında ise şehirden gelen kadırgadan açılan top ateşiyle karşılaşır ve bu sevincin nedenini Yunanlara ve Rus kölelere sorar: "Kadırganızdaki bu sevinç neden?" Esirlerin verdiği cevaptan, top atışının nedeninin, sultanın, Kırım Hanı'nın görevini uzatması olduğu anlaşılmaktadır²². Gagara'nın Mısır'dayken, İyere miya (veya Yeremey) isimli bir Moskovalıyı para karşılığında kölelikten kurtardığı ve İskenderiye Patriği Gerasim tarafından kendisine bununla ilgili 1636 tarihli ve günümüze de ulaşmış olan resmi bir belge verildiği bilinmektedir²³.

Doğu'ya yolculuk yapmış bir diğer din adamı, Moskova Bogoyavlenski Manastırı'nın yöneticisi ve diplomat Arseni Suhanov²⁴, seyahatini 1649-1653 yılları arasında gerçekleştirmiş ve ardından "Proskinitari"²⁵ adlı eserini kaleme almıştır.

Suhanov'un seyahatinin amacı, Moskova Patriği İosif'in isteği üzerine, Yunan ve Rus dini ayinlerinin ve hizmetlerinin eleştirel bir gözle karşılaştırılmasıydı. Seyahat sırasında Arseni Suhanov, Aphon Dağı'nda, İstanbul'da, günümüz Moldova, Romanya, Filistin, Mısır, Suriye ve Gürcistan topraklarında; Rodos, Patmos adalarında bulunur. Kutsal Toprakların bilinen dini mekanlarının tasvirini de yapan Suhanov, gördüğü yerlerin topografik ve etnografik özelliklerini detaylı bir şekilde anlatır, hayvan ve bitki alemi hakkında bilgi verir. Yazar, İstanbul hakkında bilgi verirken, kadırgaların, diğer gemi ve yelkenlilerden farklı bir yerde durduklarını yazar. O, körfezin dar bölümünde deniz kıyısı boyunca çok sayıda gemi, küçük ve büyük yelkenlilerin demir attığını yazarken; kadırgaların, kadırğa kölelerinin zindanlarının, yani yaşadıkları yerin bulunduğu, körfezin geniş kısmında beklediklerini kaydeder²⁶.

Hayatının büyük kısmını -1647'den 1678 senesine kadar- Rusya'da geçiren Hırvat fikir adamı Yuri Krijaniç, Rusya ve Slav halklarıyla ilgili olan her şeye büyük hassasiyet göstermekteydi²⁷. Osmanlı Devleti'nde bulunan Krijaniç, 1667 senesinde şöyle yazıyordu: "Türklerin bütün askeri gemilerinde Rus asıllı kişiler dışında neredeyse başka kürekçi yoktur. Bütün Yunanistan, Filistin, Suriye, Mısır ve Anadolu'da veya bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda o denli çok Rus esir görülmektedir ki, onlar genellikle bizimkilere sorarlar: Rusya'da hiç insan kalmış mı?" Kırımlıların bunları esir alıp "diğer tarafa" sattıklarını söyleyen yazar, "Bu yüzden bu devlette kasaba ve köyler öyle nadir, topraklar ise o kadar boş, halbuki şuan yaşayanlardan 2 veya 3 kat daha fazla insan yaşayabilir" diye devam eder²⁸. 1701-1703 yılları arası Osmanlı Devleti'nde bulunan Lukyanov'un seyahatnamesinde yazdıkları, bu düşünceleri onaylar niteliktedir. Lukyanov, Lehistan sınırına yakın olan Rusya topraklarının Tatar baskınlarından ne kadar zarar gördüğünü dile getirir. Geceyi geçirdikleri Pavoloç kentinden ayrıldıktan sonra yolları kırlardan geçen Lukyanov, bu seyahatin çok hüüzünlü ve sıkıcı olduğunu vurgular. Sanki büyük

²² Хожение 1988, 83-84.

²³ Кобищанов 1999, 199.

²⁴ Тульский Синодик 2010, 339.

²⁵ Proscinitarius: Kutsal mekânlara hac seyahati. Eser, 1988 senesinde günümüz Rusçasıyla N. İ. Prokofyev ve L. İ. Alyohina'nın editörlüğünde çıkan "Rus Seyyahların Notları XVI.-XVII. Yüzyıllar" adlı kitapta yer almıştır.

²⁶ Проскититарий 1988, 93.

²⁷ Ионайтис 2012, 149-159.

²⁸ Крижанич 1860, 9-10.

bir sahradan geçiyorlarmış gibi etrafta insan bulamazlar. Sadece her taraf yaban keçileri, kurtlar, ge-
yikler ve ayılar gibi hayvanlarla doludur. Seyyaha göre buranın toprağı kolay işlenir ve çok bereketli-
dir, bahçeler adeta vahşi ormanları andırmaktadır; şimdi ise her yer çöle dönmüş durumdadır, zira
Tatarlar mesken kurmaya izin vermemektedirler. Köy bir kurulmayı bilsin, Tatarlar gelip yağmalar-
lar, insanların tamamını da esir alırlar. Her şey yetişir bu toprakta; bu yüzden ona “*altın toprak*” der
Lukyanov. Ancak bu sahrada 5 gün yol gitmelerine rağmen yolcular, tek bir kişiye bile rastlamazlar²⁹.

Soroki kentinden ayrıldıktan sonra Lukyanov’un derdi yeniden depresir. Dağların arasından gi-
derken ne insan, ne hayvan, ne kuş, ancak Tatar at yollarını görürler. Bu toprakların Tatarlar tarafın-
dan yağmalanmış olduklarını dile getirir. Ancak Lukyanov’da küçük de olsa bir umut ışığının varlığı
da görülmektedir. O, artık barışın geldiğine göre, yollardan uzakta köylerin kurulmaya başlandığını
söyler³⁰. Burada Lukyanov, Rus esirlerle ilgili konuyu da çözüme kavuşturmayaya yarayacak Osmanlı
ve Rusya arasında 1700 yılında yapılan barış anlaşmasına atıfta bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıl seyyahlarından, hayatını dine adanmış Grigoroviç-Barski’nin 24 seneye uzayan seya-
hati sırasında kaleme aldığı seyahatnamesi³¹, Rus hac edebiyatının zirvesini oluşturmaktadır. Seyahati
sırasında o, Avrupa, Asya ve Afrika’nın pek çok yerinde bulunmuş, gezdiği yerleri sözlü olarak betim-
lemesi yanında bunların resimlerini de çizmiştir. Grigoroviç-Barski, seyahati sırasında İstanbul’da
pek çok Rus esir ve cariyenin, gözyaşları dökerek kendisine, onları esirlikten kurtarmak için yalvar-
dıklarını, bu dileği büyük sevinçle yerine getirmeye çalışacağını ve bu esirler hakkında İstanbul’daki
elçiye haber vereceğini söyler. Yazar, onları umutlandırarak sakinleştirdiğini ve yaklaşık 40 kişinin ve
onların sahipleri olan Türklerin, Yunanların, Musevilerin de isimlerini aldığı yazar³². Grigoroviç-
Barski’nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere, köle sahipleri sadece Türkler değildi. Osmanlı Devle-
ti’nin, gayrimüslim tebaanın ve imparatorlukta yaşayan yabancı gayrimüslimlerin köle satın alma ko-
nusunda yaklaşımı zaman içinde tutarlılık göstermemiştir. Şeriat bu kişilerin köle sahibi olmalarına
izin veriyordu, ancak bir kölenin Müslümanlığa geçmesi, bu durumda sorunlar yaratmaktaydı. Ka-
nuni Sultan Süleyman, İstanbul kadısından gayrimüslimleri, köle çalıştırmamaları konusunda uyar-
masını istediği bilinmektedir. III. Murad da 1575 yılında İstanbul kadısına aynı emri vererek bu yasa-
ğın süresini uzatmıştır. Osmanlı yönetimi, 31 Mart 1714 tarihinde İstanbul ve çevre ilçelerdeki kadı-
larına, gayrimüslimlerin köle çalıştırmaları sorununu nasıl çözecekleriyle ilgili talimat vermiş ve bu
belgeden, daha önceki yasağın feshedilmiş olduğu anlaşılmaktadır³³.

Elimizde kölelerin esaretten kurtulmaları ile ilgili de bazı eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden
ikisi, dini konular üzerinden Türk karşıtı düşüncelerle yakınlık göstermektedir³⁴. Birinci eser, XVII.
yüzyıla ait “*Vasili Polozov’un Arzuhalı*”³⁵, Rus Çarı Fyodor Alekseyeviç’e yazılmıştır. Bu arzuhal, Türk

²⁹ Лукьянов 1863а, 47.

³⁰ Лукьянов 1863а, 48.

³¹ Makalede kullandığımız eser, “*Vasili Grigoroviç-Barski’nin Doğu’nun Kutsal Mekanlarına Seyahati 1723-1747*”
adıla, Ortodoks Filistin Mecmuası’nda N. Barsukov’un editörlüğünde birinci bölüm 1885, ikinci bölümü ise 1886
senesinde basılmış nüshadır.

³² Григорович-Барский 1886, 367.

³³ Erdem 2004, 43-45.

³⁴ Белоброва 1972, 258.

³⁵ Kullandığımız metin, araştırmacı O. A. Belobrova’nın makalede kullandığımız “*XVII. Yüzyıla Ait Bazı Eski Rus Ya-
zılı Kaynaklarda Seyahatname Türünün Özellikleri*” adlı makalesinin sonunda, eserin orijinal dili korunarak, fakat

esaretinden kurtulup Rusya'ya dönmüş bir kişinin, babasının ve kendisinin yaptığı hizmetler ve çektiği esaret, dinine gösterdiği sadakati karşılığında Çar'ın, kendisini herhangi bir rütbede hizmetine alması isteği üzerine kuruludur. Eserin olay örgüsünün önemli kısmını, Voyvoda ve Knez Boris Repin'in komutanlığında hizmet eden Kostroma sakini Vasili Polozov'un Osmanlı Devleti'ndeki hayat serüveni oluşturmaktadır. Kırım Tatarları tarafından bir buçuk sene esir tutulan Polozov, ardından Osmanlı'ya satılmış ve 12 sene boyunca da sultanın çadırlarında hizmette bulunmuştur. Polozov'un hala Hıristiyan kalıp Müslümanlığı kabul etmediğini öğrenen sultan, onun idam edilmesini emreder, fakat Mirza Ahmet isimli bir zat kendisini idamdan kurtarır. Bu kez kendisini kadırgaya verirler ve Polozov 9 yılını kadırgada "elleri ayakları prangalı" kürekçi olarak geçirir. Tanrısına hac ziyaretinde bulunacağına dair yeminler yağdırarak dualar eden Polozov'un kadırgası batır. Batan kadırgadan kurtulan sadece Polozov ve başka bir köle olur. Bundan sonra Polozov'u, verdiği yemini yerine getirmek adına yaptığı hac yolculuğunda görürüz. Kudüs'ü, Sina'yı, Mısır'ı ziyaret eden Polozov, yolculuk sırasında Türk gibi giyinmeye özen gösterir, bu yüzden ve bildiği Türkçeden dolayı kendisini hiçbir yerde durdurmazlar ve kendisi hakkında sorular sormazlar³⁶.

İkinci eser ise Kırım'daki Moskova Elçisi Stepan Tarbeyev'in ve İvan Basov'un Rus Çarı Mihail Fyodoroviç'e yazdıkları mektuptur³⁷. Bu mektubun yazılma nedeni, Ayasofya'nın kapısı üstünde Aziz Meryem ikonasının mucizevi görünme olaylarını çara haber verme isteğidir. Bu görünmelerin şahidi, Kursk sakini eski esir Afonka Vasilyev'dir. Mektupta, Türk topraklarında uzun yıllar boyunca çalıştığını, bu yaz ise azat olup Kırım'a geldiğini ve Rusya'ya dönmek istediğini anlatır. Yazıdan, Vasilyev'in çok küçük yaşta esir alındığını, bu yüzden Rus adetlerini unuttuğunu ve ikonanın üzerindeki yazılar hakkında bilgi veremediğini öğreniyoruz³⁸.

İslam'da azat etmenin birkaç yolu olduğu bilinmektedir. Bunlar; karşılık beklemeden sahibi tarafından azat edilmek, kölenin bir bedel mukabilinde nefsinin satın alınması (mükatebe), efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşmuş olması (tedbir) ve Ümm-i veledin (çocuk anası) azadı³⁹. 1890 senesinde Ortodoks Filistin Mecmuası'nın 30. sayısında P. A. Sırku'nun editörlüğünde basılan "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türklerin Esiri Olan Bir Rus Tarafından Türk İmparatorluğunun Tasviri" adlı eserin yazarı, esareten para bedeli karşılığında azat olduğunu yazar. Yazar, kendisi ile ilgili olarak eserde herhangi bir bilgi vermez, ayrıca kendisinin nerede ve nasıl esir düştüğü de bilinmemektedir. Ama eser üzerinde araştırma yapan P. A. Sırku, bazı tarihi bilgileri karşılaştırarak, yazarın, 1660 yılında ordu kumandanı V. B. Şeremetev ile birlikte Tatarlara esir düşüp 1662'de İstanbul'a satılan, sahibi yerine Osmanlı ordusunda görev yapmış ve 1674 kışında ise sahibine 150 Levk ödeyerek özgürlüğüne kavuşmuş Rus ordusu süvarisi Fyodor Dorohin olduğunu tahmin etmektedir⁴⁰.

günümüz Rus alfabesiyle verilmiş, Ek 1 olarak 266-269 sayfaları arasında yer alan metindir.

³⁶ Белоброва 1972, 266-267.

³⁷ "Stepan Tarbeyev'in ve İvan Basov'un Mektubu" adını taşıyan metin, araştırmacı O. A. Belobrova'nın makalede kullandığımız "XVII. Yüzyıla Ait Bazı Eski Rus Yazılı Kaynaklarda Seyahatname Türünün Özellikleri" adlı makalesinin sonunda, eserin orijinal dili korunarak, fakat günümüz Rus alfabesiyle verilmiş; Ek 2 olarak 269-272 sayfaları arasında yer alan metindir.

³⁸ Белоброва 1972, 269-272.

³⁹ Sak 1989, 180.

⁴⁰ Описание 1890, X.

Yazar, Osmanlı'yı 62 ay, 20 günde gezdiğini söyler⁴¹. Eserin editörlüğünü ve üzerindeki araştırma-yı yapan P. A. Sırku'ya göre, esirken, “*sabır ve acı dolu köle esareti*”nden söz etse de diğer Rus köleler gibi kadirgalarda çalıştırılmamış, Türk ordusunda asker olmuştur. Hatta araştırmacı, seferlere katıldığı ve hakkında sadece fiziki ve topografik bilgiler verdiği Kudüs kenti dışında Hıristiyan kutsal mekanlarından bahsetmemesi nedeniyle de onun Müslümanlığı kabul ettiğine büyük ihtimal vermektedir⁴².

Eserin yazarı, İstanbul nüfusunun üçte ikisinin Müslüman, üçte birinin ise Ortodoks Hıristiyan olduğunu kaydeder. Fakat başka mezheplerden Hıristiyanların da burada yaşadığını söyler. Ve “*hem karada hem denizde, kadirgalarda, çok fazla, sayısız sayıda esaret yaşayan Rus köleler*”in bulunduğu bilgisini verir⁴³.

Yukarıda da ismi geçen aslen Kaluga tüccarlarından olan İoann Lukyanov, 1699-1701 yılları arasında Moskova'daki Mucize Yaratıcı Aziz Nikolay Kilisesi'nde görev yapmıştır. Lukyanov'un 1701 senesinde Osmanlı Devleti'ne başlattığı yolculuk 2 sene sürmüştü⁴⁴ ve oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Yolculuğuna Moskova'dan başlayan Lukyanov, günümüz Ukrayna ve Romanya topraklarında bulunmuş, Osmanlı Devleti'ne varınca da, İstanbul, Silivri, Edirne, Gelibolu, Sakız adası, Rodos, Patmos, Dumyat, Kudüs, Demre, Efes, Lesbos ve başka pek çok yeri gezme fırsatı bulmuştur⁴⁵.

Bu ziyaret sonucunda kaleme alınmış seyahatnamesinde o, Osmanlı'nın coğrafyası, Osmanlı kentlerinin savunma yapıları, ordusu ve filosu, hayvan ve bitki örtüsü, toplumu, halkı, gelenek-görenekleri olmak üzere çok geniş yelpazede bilgiler vermiştir. Bu yüzden yazarın Rus kölelerle ilgili bir şeyden bahsetmemesi beklenemezdi. Yazarın kölelerle buluştuğu anların, seyahatnamesinin en duygulu sayılarını oluşturduğu söylenebilir. Bu eserde Lukyanov'un esirlere ne kadar derinden üzü- lüp acıdığı açıkça görülebilmektedir.

Lukyanov gün içinde İstanbul'a mal yüklü 100 geminin yanaşıp 100 geminin de ayrıldığını anlatır. İstanbul'da bulunduğu sürede yazar, arkadaşlarıyla birlikte sık sık “*canım esirler*” diye tabir ettiği esirlerin bulunduğu kadirgalara gittiğini yazar. Yazar “*cehennem azabı*” çeken bu zavallılar için hep “*canım esirler*” tanımlamasını kullanır. Hangi kadirgaya gelirlerse gelsinler kah elleri kah etekleri köleler tarafından öpülür. Bütün esirler misafirleri kendi taraflarına çağırır, onlara tuz-ekmek, şarap ikramında bulunurlar. Misafirlerin etrafına toplanan bu köleler, Moskova'daki haberleri sorar, Çarın

⁴¹ Описание 1890, 44.

⁴² Описание 1890, IV-V.

⁴³ Описание 1890, 23.

⁴⁴ Л. А. Ольшевская, Лукьянов Иоанн, Л. А. Ольшевская, С. Н. Травников, Русские писатели, XVIII век, Библиографический словарь, сост. С. А. Джанумов, М., Просвещение, 2002, 126'dan aktaran Андреев 2015, 551.

⁴⁵ Petro dönemine ait olan Lukyanov'un seyahatnamesi, ilk kez tam metin olarak P. İ. Bartenev⁴⁵ tarafından ilk önce 1862 senesinde tek başına bir baskı olarak, sonra ise 1863 tarihli “*Rus Arşivi*”nin (Русский архив) 1. ve 2. sayılarında yayımlanmıştır. Daha sonra araştırmacılar tarafından bu seyahatnamenin başka kayıtları da bulunmuş ve karşılaştırma sonucunda eserin 3 farklı nüshasının olduğu sonucuna varılmıştır. Bartenev'in bastırıldığı metin, seyahatnamenin en popüler ve geniş hacimli nüshasıdır ve 1853 senesinde S. A. Sobolevski tarafından satın alınmış el yazmaya dayanmaktadır. 1867 senesinde bu el yazma, Sobolevski tarafından İmparator (Императорской) Halk Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Günümüzde ise Rusya Milli Kütüphanesi'nde Genel El yazmalar Koleksiyonu'nda, Ф. 560. F. IV. 319 numarası altında korunmaktadır. Bk. Андреев 2015, 550-551.

sultanla barış yapmasına sitem ederler. Lukyanov, bu kölelerin, Rus çarının İstanbul'a gelmesini arzuladıklarını, fakat bu günü göremeyeceklerini düşünerek ağladıklarını ifade eder⁴⁶.

Bazı kadırgalarda ise esirler, yaşadıkları hayatın suçlusu olarak Rus devlet adamı Emelyan Ukraintsov'u görürler ve ona kızarlar: "*Türkle barış imzaladı, bizleri peki neden özgür yapmadı? Biz, Çarımız için öldük ve kan döktük, şimdi ise bu esarete mahkumuz!*" Yazar, esirlerin çekinmeden yüksek sesle bağırduklarını, Türklerin de neredeyse tamamının Rusça bilmesi yüzünden hem kendisinin hem de arkadaşlarının çok korktuklarını söyler. Lukyanov kendilerinin, esirlere, Tanrı için biraz sabretmelerini, zamanı gelince Tanrı'nın onları kurtaracaklarını söylediklerini yazar. Esirler ise artık sabırlarının kalmadığını, böyle bir zulümden taşın bile çatlayacağını söylerler. Birisi, 40 yıl, diğeri 30 yıl, üçüncüsü 20 yıldır köleyim der. Duyduklarından dehşete düşen Lukyanov'un, kendisinin de ellerinin zincirlenip köle yapılacağından endişe etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuşmalardan dolayı başları belaya girecek diye korkuya düşen Rus hacılar, esirlere, dikkatli konuşmalarını, aksi halde bir daha kendilerinin yanına gelmeyecekleri konusunda uyarırlar. Esirler ise korkusuzca Türkler aleyhine kötü sözler söylemeye devam ederler. Lukyanov, her bir küreğe 5- 6 esirin zincirlenmiş olduğunu; kölelerin oturdukları yerde yattıklarını ve tuvalet ihtiyaçlarını da burada giderdiklerini yazar. Burada ki gördüklerinden ve duyduklarından sonra Lukyanov, dünyada bundan daha büyük bir acının olmadığını yazar. O, bütün bu zorluklara rağmen esirlerin, Hıristiyan dinine ihanet etmediklerini, ondan vazgeçmediklerini belirtir. "*Tanrı onları, bu acıları için cennetine alsın!*" diye dua eder Lukyanov. Misafirler kadırgadan ayrılırken de eserlerin tamamı onları uğurlamaya çıkar ve baş eğerler, bu gelişlere çok sevindiklerini belli eder, yine gelmelerini dilerler⁴⁷.

S. Öztürk'ün 1000 Osmanlı vatandaşının vefatından sonra miras olarak kalan malvarlığının taksimiyle ilgili kayıtları araştırması sonucunda elde ettiği rakamları inceleyen A. Akgündüz, Osmanlı Devleti'nde cariye istihdam oranının köle istihdam oranından daha yüksek olduğunu kaydeder. O, köle ve cariyelerin sayıları bakımından kölelerin 1/3, cariyelerin ise 2/3 oranında olduklarını yazar⁴⁸. Buna rağmen Rus seyyahların eserlerinde cariyelere bir tek Lukyanov'un seyahatnamesinde değinilir. Osmanlı'nın etnografik yapısıyla ilgili bilgi verirken Lukyanov, Türk erkeklerinin iri yapılı ve yakışıklı olduklarını, kadınların ise güzel olmadıklarını yazar. Yazar bu durumu, Türklerin Rus cariyelerden doğmuş olmalarıyla açıklar. O, pek çok sultanın annesinin Rus olduğunu, sultanın eşlerinin tamamının da Rus olduklarını yazar⁴⁹. Ayrıca Lukyanov, İstanbul'da gerçek Türklerin nüfusun ancak dörtte birini, geri kalanını ise Türkleşmiş Rus ve Yunanların oluşturduğunu iddia eder. Yazar bu kanıya, Türk kılık kıyafetinde çok sayıda insanın yanlarına gelip gerçek kimliklerini açıklamaları sonucunda varır⁵⁰.

Osmanlı topraklarındaiken Yunanlarla iletişimde bulunan Lukyanov'un, Yunanlarla ilgili büyük bir hayal kırıklığına uğradığı açıkça anlaşılmaktadır. O, Türklerin Yunanlardan daha merhametli olduğunu, Musevilerin de onlardan daha iyi olduklarını yazar. Türkün kölesinin 7 senede azatlığını aldığını, sahibinin ölmesi halinde de bir sene içinde özgür kalacağını yazar. Yunanın ise, kendisi de "*geberse, azatlığa bırakmaz. İşte Yunanlar bu kadar merhametli!*" diye kinayeli bir ifade kullanır. Hatta

⁴⁶ Лукьянов 1863b, 133-134.

⁴⁷ Лукьянов 1863b, 134-135.

⁴⁸ Akgündüz 2000, 180-181.

⁴⁹ Лукьянов 1863b, 136-137.

⁵⁰ Лукьянов 1863b, 137.

bir kölenin Türkün elinden çıkıp Yunanın eline düştüğü durumda, Yunanın onu tekrar bir Türke veya kadirgaya satacağını söyler⁵¹.

Gördüğümüz gibi, Lukyanov, kölelerin 7 senede özgürlüğe kavuşabildiklerini yazmaktadır. Bu düşünceyi, iki Avrupalı devlet adamının XVI. yüzyılda verdiği bilgiler doğrular niteliktedir. Avusturyalı diplomat Siegmund Freiherr von Herberstein, Kırım'daki esirlerin, 6 yıl boyunca köle olarak çalıştırıldıktan sonra özgür olduklarını, ama ülkeyi terk edemediklerini yazar. İstanbul'daki Venedik elçisi Giovanni Carraro ise İstanbul Hristiyanlarının kölelerini 7 sene sonra azat ettiklerini söyler⁵².

Kölenin karşılıksız özgür kılınmasıyla ilgili bir kayıt da, "*Türk Sultanının Bir Rusa Verdiği Azat Kağıdı*"⁵³ adlı eserde bulunmaktadır. XVI. yüzyıl sonu-XVII. yüzyıl başına ait, neredeyse yarım sayfalık resmi bir belge niteliğindeki bu eserden anlaşılacağı üzere, Türk Sultanı, bir Rusa azat kağıdı bahsetmiştir. Esere göre, Kadir Tanrı'nın iradesiyle verilen hakimiyet gücünü sultan, topraklarının refahı, insanların hayrına kullanmayı ister. Bu amaçla Sultan, köle olan ve ismi belirtilmeyen bu Rusa, özgürlüğünü bahşeder ve dünyanın dört bir tarafına gitme hakkı verir. Adil Tanrı tarafından belirlenmiş adil yargının yerine gelmesi için de kimsenin onu engellememesi gerektiğini vurgular⁵⁴.

Bu azat kağıdında kullanılan bazı ibareleri, Osmanlı resmi belgelerinde yer alan ifadelerle karşılaştıran İ. Zaytsev, bu "*azat kağıdının*" Osmanlı sarayının gerçek evraklarıyla hiçbir alakası olmadığını yazar. Bir Osmanlı evrakının tercümesi olmadığını belirttiği bu eserin, Osmanlı Devleti'nde de yazılmadığını söyleyen araştırmacı, belgenin asıl amacının, hükümdarın adil yargısının bir zaferi olduğunu söyler. Adaleti sağlayan hükümdarın Hristiyan değil, Müslüman olması, İ. Zaytsev'i, eserin, XVI. yüzyılda Avrupa ve Arap dünyasında etkin olan, yankısının ise Moskova Rusya'sında da duyulabildiği Türkofilinin etkisi altında yazıldığı kanaatine vardır⁵⁵. Zaytsev'in bu görüşü doğruluk payı taşımakla birlikte, belgede söz konusu olan, sultanın kullarını resmen azat etmesinin Osmanlı tarihinde örneği vardır. Sultan II. Murad, 1446 yılında, hem sarayda yanında olanları, hem eyaletlerde tımarlı olarak hizmet verenleri, eski ve mevcut tüm içoğlanlarını, saray dışında çeşitli görevlerde bulunan ve yönetim kurumunun mensupları olan bazı başka kölelerle birlikte azat ettiği bilinmektedir. Sultan, kullarına özgürlüğü, ölümünden 40 gün önce, hastayken vermişti⁵⁶.

Esareten kurtulmuş bir Rus kölenin yaşam serüveni, Yaroslavl'lı bir tüccar olan M. G. Neçayev'i, İstanbul üzerinden Filistin'e hac seyahati yapmaya teşvik etmiştir. 1721-1722 seneleri arasında gerçekleşen bu gezi sonucunda ortaya çıkan seyahatnamede, Neçayev, Rusya'dan yola çıkıp Leh, Eflak, Bulgar topraklarını geçip, oradan da Edirne üzerinden deniz yoluyla Filistin'e gitmeyi amaçladığını söyler. Kendisini bu seyahate çıkmaya iten ise, yazarın sözüne göre, Rusya'nın Bryansk kentinin civarındaki Svensk pazarına giderken yolda, yaklaşık 20 sene boyunca Tatar ve Türk esaretinde kalmış ve

⁵¹ Лукьянов 1863b, 150.

⁵² Зайцев 2011, 153-154.

⁵³ Günümüze bu eserin 4 nüshası ulaşmıştır. Kullandığımız metin, araştırmacı İ. Zaytsev'in eser ile aynı adı taşıyan "*Türk Sultanının Bir Rusa Verdiği Azat Kağıdı*" makalesinin (Русин 2011, №: 2 (24) 152-163) 152-153 sayfaları arasında, orijinal dili korunarak, fakat günümüz Rus alfabesiyle verilmiş metindir. Bu nüshanın orijinali, Dini Kurultay'ın Mecmuası'nda yer almış, günümüzde Devlet Tarihi Müzesi'nin El Yazmalar Bölümü'nde (ОРГИМ, № 272. Л. 403. Об. 404) bulunmaktadır. Bk. Зайцев 2011, 152.

⁵⁴ Зайцев 2011, 152-153.

⁵⁵ Зайцев 2011, 158-159.

⁵⁶ Erdem 2004, 21.

bu kölelik yıllarında Kırım'da, İstanbul'da, Roma'da ve başka yerlerde bulunmuş bir rahiple karşılaşmış olmasıdır⁵⁷.

Bu kadar çok esirin bir yerde tutulduğu yerlerde doğal olarak, isyanlar ve kaçış planlarının yapıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı kadırgalarında hüküm süren düzen buna pek olanak sağlamasa da, kölelerin el birliğiyle başarılı kaçışlar düzenledikleri bilinmektedir. Bu kaçışların en ünlülerinden olan 1628 isyanı hakkında, aynı sene Roma'da L. Grignani'nin matbaasında basılan yedi sayfalık "*Metellino limanında İskenderiye filosunun öncü kadırgasının ele geçirilmesi ve bu kadırgada köle olan kaptan Marko Yakimovski'nin cesareti sayesinde 220 Hristiyan kölenin azat edilmesi hakkında hikâye*" başlıklı broşür bilgi vermektedir. Kitapçığın yazarı Marco Tommaso Marnavizio tarafından yazılmış önsözde hikayenin, olayın şahitlerinin Roma'da buldukları sırada, belki de isyanın başı olan Yakimovski'nin kendisinin ağzından, yazıldığı belirtilir⁵⁸.

Bu dönemde Osmanlı'dan kaçan esirlerin ya Venediklilerin, ya İspanyolların ya da Uskokların⁵⁹ eline düşmesi gerekiyordu, çünkü başka ülkelerde köle olanlar genellikle başka bir sahibin malı haline geliyordu. Türklerle savaşan Maltalılar, Türklerden kaçanları, tekrar kendi esirleri yapıyordu. XVII. yüzyılda Fransa'ya ulaşan köleler de çoğunlukla özgürlüğe kavuşamıyorlardı. Kral XIV. Louis döneminde Fransız kadırgalarında pek çok Rus esir bulunmaktaydı. Fransız filosunun kurucularından devlet adamı Jean-Baptiste Colbert, deniz kuvvetlerini güçlendirmek için Osmanlı'dan köle satın alıyordu. Slav köle ticareti, Marsel, Genova, Venedik, Barselona'da ve Akdeniz'in birçok yerinde iyice yaygınlaşmıştı. Filosu denizde büyük darbe alan Uskokların da sahneden çekilmesiyle Türklerin elinden kaçan esirlere, kahramanlar için bir istisna yaparak özgürlük veren bir tek Venedikliler ve İspanyollar vardı⁶⁰.

Kaçışların en ünlüsü ise 29-30 Ekim 1642 yılında İstanbul yakınlarında gerçekleşmiştir. Bu çok kalabalık insan kitlesinin karıştığı isyan hakkında detaylı bilgi, 1643 senesinde Roma'da L. Grignani'nin yayınevinde, "*Yakın zamanda baş vermiş muhteşem olay haberi: Anti Paşa'nın⁶¹ idaresinde olan en güzel Türk kadırgasının kaçırılması, Leh Rusyası'ndan 207 Hristiyan ve diğer Hristiyan ülkelerden 70 esirin özgürlüğe kavuşması, 40 Türkün ve 4 zengin Yahudi tüccarının esir alınması, adı geçen Anti Paşa'nın, diğer birçok Türkle birlikte öldürülmesi ve kadırgada bulunan büyük ganimet*" başlığı altında basılan kitapçıkta bulunmaktadır⁶². Aynı olay, 1643 senesinde Çar Mihail Fyodoroviç'e bu isyanın önderliğini yapan Kaluga kentinden okçu İvan Moşkin tarafından verilen arzuhalin de konusunu teşkil etmektedir. Böylelikle Rus araştırmacılar İtalyanlar tarafından seyahatname nitelikleri yüklenerek yazılmış hikâyeyi ve İ. Moşkin tarafından yazılan arzuhalini bir araya getirip "*Türk Esaretinden Kurtulmuş Köleler Hakkında Rivayet 1643*" başlığı altında yayımlama geleneği oluşturmuşlardır⁶³.

Moşkin'in arzuhalinden öğrenildiğine göre, arkadaşlarıyla birlikte Azak'ta hizmet ettiği sırada

⁵⁷ Путешествие 1875, 3'ten aktaran Перхавко 2016, 295.

⁵⁸ Королев 2002, 492.

⁵⁹ Güney Slav halklarına mensup kişilerden oluşan çeteler.

⁶⁰ Королев 2002, 479.

Bu eserde Anti Paşa diye geçen isim, İvan Moşkin'in aşağıdaki arzuhalinde Aptı Paşa diye verilmiştir. Muhtemelen Abdi isminin bozulmuş şeklidir.

⁶² Королев 2002, 492.

⁶³ Makalede kullandığımız arzuhalin metni, 1896 senesinde Kiyev'de "*Güney Rusya Tarihine Ait Anılar*" adlı derginin 2. sayısında V. Antonoviç'in editörlüğüyle 389-405 sayfaları arasında basılmıştır.

Kırım Hanı'nın Rus topraklarına saldıracağını öğrenirler ve Kırımlılara karşı koymak üzere yola çıkarlar. Fakat onları yaralayarak esir alan Kırımlılar, onları Osmanlı'da bir kadırgaya satarlar. Çarın lütfuna sığınan Moşkin, Ortodoks dinine sadakatini koruduğunu, farklı mezheplere mensup kölelerin, Ortodoksluğa geçmeleri için çabaladığını ve bunda başarılı olduğunu anlatır: “*Sen, adil Çar için kadırgada 7 yıl boyunca çile çektim ve Hıristiyan inancını kaybetmedim, bütün esir arkadaşlarımı Türkleri öldürmek ve Ortodoks Hıristiyan dinine geçmeleri için ikna etmeye başladım*”. Ve bu farklı topraklardan olan 280 esir, Moşkin'in sözlerine kulak verir. Yakın geçmişe dönerek Moşkin, Azak seferini, kaçış planının yapılmasından gerçekleşmesine kadarki süreci, isyanı, kadırgada çıkan büyük arbedede kendinin ve arkadaşlarının aldıkları yaraları ve kaçıştan sonra çektikleri eziyetleri tek tek çarına anlatır. Kaçış şu şekilde cereyan etmiştir: Azak seferinde mağlup olan ve kayıplar veren Türk filosunun komutanları, başarısız olarak İstanbul'a döndüklerinde sultanın gazabıyla karşılaşır. Moşkin'e göre, kadırgalarının kaptanı Aptı Paşa korkusundan İstanbul'dan ayrılmaya karar verir. Aynı gece İstanbul'dan 2 km kadar uzaklıkta geceyi geçirmek için duran kadırganın esirleri, bunu fırsat bilerek kaçış planını uygulamaya koyarlar. Mürettebatın dikkatsizliğinden yararlanan Moşkin, Aptı Paşa'yı ve aynı yerde uyuyan 40 en iyi yeniçeriye etkisiz hale getirmek için onların yattıkları yere, Azak seferindeyken gemilerden çalıp sakladıkları barutu ateşleyerek küçük çaplı bir patlama gerçekleştirir. Bu patlamadan sağ kurtulan askerleri ise arkadaşlarıyla birlikte kılıçtan geçirirler. Türk askerler, doğal olarak, oklarıyla ve kılıçlarıyla karşılık verir. Moşkin, bu çatışmada Aptı Paşa da dâhil 210 Türkü öldürdüklerini, 40'ını ise esir aldıklarını yazar. Moşkin, barutu yakarken vücudunun bir kısmının yandığını ve birkaç yerinden yaralandığını da yazmayı unutmaz. Esirler, İspanya topraklarına gitmeye karar verirler ve 7-8 gün sonra kıyı kenti olan Messina'ya ulaşırlar. Burada 2 ay boyunca tedavi gören Moşkin, kendilerine iyi davranılmadığına kanaat getirir. Moşkin, İspanyol komutanın kendilerini evlerine bırakmak istemediğini, suyu parayla aldıklarını, arkadaşlarından 7 kişinin hapse atıldığını ve en önemlisi, kaçırıldıkları kadırgaya da el koyulduğunu yazar. Ayrıca Moşkin, bu “*İspanyol Almanlarının*” kadırgada esir aldıkları Türkleri de ellerinden almalarına içerler. Ancak “*hem manen hem madden yağmaladıktan*” sonra İspanyollar, kendilerine azat belgeleri verirler. Eski esirler, Roma, Venedik, Macaristan ve Varşova üzerinden Moskova'ya varırlar. Moşkin, Çarına, arkadaşlarıyla birlikte pek çok toprağı “*çıplak ve yalın ayak*” yürüdüğünü ve bazı kişilerin onları işe almaya çalıştıklarını, yüksek ücret teklif ettiklerini, ancak kendilerinin Hıristiyan dininden vazgeçmediklerini ve Çarlarının lütfuna güvenerek yollarından sapmadıklarını yazar. Sonunda Moşkin ve arkadaşları, Çarlarına dileklerini söylerler; esirler, Çarlarından kendilerine, verdikleri hizmet ve zorunlu esaretleri karşılığında maaş bağlamasını isterler. Moşkin'in bu arzuhaline, Rus ordusunda asker olan diğer esaret arkadaşları- toplam 20 kişi- çektikleri çilelerin anlatımlarını ekler ve Hıristiyan dinine olan bağlılıklarını ifade ederler. Bu kölelerin esaret süreci, 2 yıldan 40 yıla kadar değişiklik göstermektedir. Örneğin, Litvanyalılar tarafından esir alınan Yakimka Vasilyev, önce 9 yıl boyunca onlara, Kırımlılara satıldıktan sonra 10 yıl da Kırımlılara, 3. kaçışından sonra yakalandığında ise kadırgaya satılarak 20 sene de burada çile çektiğini yazar. Kölelerden Kiryuşka Kandrayev, Nogaylar tarafından esir alınır. 13 yıl süreyle Nogaylara hizmet ettikten sonra kendisinin Osmanlı kadırgasına satıldığını söyler. Esirlerden İvaşka Klimov 16 yıl; Martin Sentsov 15 yıl; İvaşka Lukyanov 7 yıl; Nikita Afanasyev 25 yıl kadırgada kürekçi olarak çile çektiklerini yazar⁶⁴. Bilindiği üzere, Kırım ve Kuban bozkırından, Kefe yoluyla İstanbul'a hem kent hem de saray için gerekli olan buğday, un, tereyağı, peynir ve bal gönderilirdi. Kırım Hanlığı'nın soyluları, bu pazarın taleplerini karşılayabilme, tahıl üretimini arttırabilme için,

⁶⁴ Сказание 1896, 397-405.

tarım işçisi olarak bozkıra Rus ve Kazak esirleri yerleştirmişlerdi⁶⁵. İşte bu esirlerden birisi de bu arzuhalde ismi geçen Maksimka Poluyetov'dur. O, 17 yıl boyunca sürecek kadırğa esir hayatından önce Kırım'ın tarlalarında 15 yıl kölelik yaptığını kaydeder.

Bu arzuhalde de anlaşıldığı gibi neredeyse olağan şekilde, Rusları sadece Tatarlar değil, Litvanlılar ve Nogaylar da esir almakta ve köle olarak kadırgalara satmaktadırlar. Ayrıca arzuhalde isimleri verilen Rus kölelerin çoğunun, eskiden Rus ordusuna ait askerler olduğu görülmektedir.

Akdeniz'in bütün limanlarında- ister günümüz İtalya, İspanya, Fransa, Malta devletlerinin toprakları olsun - hepsinde Rus esirlerin köle olarak satıldığı ve zor şartlarda yaşam mücadelesi verdiği bilinmektedir. Bununla birlikte yazarların neredeyse tamamının - ister Osmanlı'ya hac ibadetlerini yerine getirmek için gelen ister kölelikten kurtulanların verdikleri bilgiler olsun- Türk ve Osmanlı karşıtı düşüncelere yer verdiklerini görmekteyiz. Fakat bu Türk karşıtı düşüncelerini besleyen daha etkili bir kaynak vardır: bu, Ortaçağ ve Yeniçağ'ın başındaki Rus insanının dünyayı iki karşıt kutba bölerek Hıristiyan ve Müslüman dünya şeklinde görmesiyle alakalıdır.

Elimizdeki kaynaklara göre, Osmanlı'da bulunan Rus seyyahlar, iletişimi ancak Hıristiyan halklara mensup kişilerle kurmuşlardır. Müslüman evlerinde bulunmayan, mecbur kalmadıkça Müslümanlarla iletişime girmeyen Rusların, Müslümanlarla olan ilişkilerinin sadece Osmanlı bürokrat sınıfının -gümrükçüler ve askerler gibi -birkaç temsilcisiyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu yüzden bu seyyahların eserlerinde ev işlerinde, bahçe ve tarlalarda çalıştırılan kölelerin veya cariyelerin durumu ilgili bilgi bulunmaz. Seyyahların yaptıkları yolculuk boyunca, özellikle deniz yolculuğu yapanların, karşılaştıkları köle tipi- kadırğa köleleridir. Söz konusu arzuhallerde şanslı bir kurtuluş yaşayan kölelerin de çoğunlukla kadırğa kürekçileri olduğu görülmektedir.

⁶⁵ İnalçık 2003, 137.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgündüz 2000 A. Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*. İstanbul 2000.
- Андреев 2015 Н. А. Андреев, “Хождение в Святую землю” московского священника Иоанна Лукьянова как источник по истории восприятия католичества русским обществом начала XVIII века”. *Наука ЮУрГУ. Материалы 67-й научной конференции, Секции социально-гуманитарных наук*. Челябинск (2015) 550-555.
- Белоброва 1972 А. О. Белоброва, “Черты жанра хождений в некоторых древнерусских письменных памятниках XVII века”. *Труды Отдела древнерусской литературы АН СССР, ИРЛИ*. Отв. ред. А. М. Панченко, Т. 27. Ленинград (1972) 257-272.
- Возгрин 2001 Е. В. Возгрин, “Рабство в странах Черного моря (Позднее Средневековье - Новое время)”. *Вестник СПбГУ* 2/3 (2001) 90-100.
- Григорович-Барский 1886 В. Григорович-Барский, *Странствования Василия Григоровича-Барского по святым местам Востока 1723-1747 г, Часть 2, Издан Православным Палестинским Обществом, по подлинной рукописи под ред. Н. Барсукова*. Санкт-Петербург 1886.
- Erdem 2004 Н. Y. Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. İstanbul 2004.
- Зайцев 2011 И. Зайцев, “Вольная грамота” турецкого султана “некому русину”. *Русин* II/24 (2011) 152-163.
- Fisher 1972 A. Fisher, “Muscovy and the Black Sea Slave Trade”. *Canadian-American Slavic Studies* VI/4 (1972) 575-594.
- İnalçık 2003 Н. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. R. Sezer. İstanbul 2003.
- Ионайтис 2012 Б. О. Ионайтис, “Юрий Крижанич в России”. *Известия Уральского федерального университета* Сер. 3, Общественные науки. № 2 (2012) 146-160.
- Кобищанов 1999 М. Ю. Кобищанов, “Встреча христианских цивилизаций в святых местах Палестины и Египта (Глазами русских паломников XV-XVIII веков)”. *Богословские труды* XXXV (1999) 197-204.
- Козлов 2016 А. С. Козлов, “Русские пленные и полоняничные деньги (вторая половина XVI в.- 20-е годы XVIII в.)”. *Менишиковские чтения* VII/17 (2016) 225-236.
- Королев 2002 Н. В. Королев, *Босфорская война*. Ростов-на-Дону 2002.
- Крижанич 1860 О. Ю. Крижанич, *О промысле*. Москва 1860.
- Крылов 2005 А. Г. Крылов, *Этимологический словарь русского языка*. Санкт-Петербург 2005.
- Лукьянов 1863а И. Лукьянов, “Путешествие в Святую Землю священника Лукьянова 1711”. *Русский архив* I (1863) 21-64.
- Лукьянов 1863б И. Лукьянов, “Путешествие московского священника Лукьянова 1711”. *Русский архив* II (1863) 113-159.
- Ольшевская 2002 Л. А. Ольшевская, С. Н. Травников “Лукьянов Иоанн”. Сост. С. А.

- Джанумов, *Русские писатели, XVIII век, Биобиблиографический словарь*. Москва 2002.
- Описание 1890 Описание Турецкой империи, составленное русским, бывшим в плену у турок во второй половине XVII века. Под. ред. П. А. Сырку, *Православный Палестинский Сборник* 30 (1890) Санкт - Петербург.
- Отчет 1888 Отчет Трифона Коробейникова в Розданной Царской Милостыни. *Православный Палестинский Сборник* 27 Санкт - Петербург (1888) 84-103.
- Von Otto Eck 1940 Von Otto Eck, *Seerauberei im Mittelmeer Dunkle Blätter Europaischer Geschichte von Otto Eck*. Munchen, Berlin - Oldenbourg 1940.
- Панченко 2007 А. К. Панченко, "Монастыри и бедуины в османской Палестине и на Синае (XVI– первая пол. XIX в.)". *Вестник ПСТГУ III, Филология* 1 (2007) 68-98.
- Перхавко 2016 Б. В. Перхавко, "Русские купцы на святой земле. Вестник церковной истории". *Православная энциклопедия* III/4 (2016) 284-301.
- Полное собрание 1853 *Полное собрание русских летописей*, Т. 6. Санкт-Петербург 1853.
- Проскинитарий 1988 Проскинитарий Арсения Суханова. Сост., подгот. текстов, коммент. Н. И. Прокофьева – Л. И. Алехиной, *Записки русских путешественников XVI–XVII вв.* Москва (1988) 88-132.
- Путешествие 1875 *Путешествие посадского человека Матвея Гавриловича Нечаева в Иерусалим (1719-1720)*. Под ред. Н. П. Барсова. Варшава 1875.
- Sak 1989 İ. Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu - 17. Yüzyıl)". *Osmanlı Araştırmaları* IX (1989) 159-187.
- Şen 2007 Ö. Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak. Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*. İstanbul 2007.
- Сказание 1896 "Сказание о невольниках, освободившихся из турецкой каторги, 1643". Под. ред. В. Антоновича, *Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси (первая половина XVII ст.)* II. Киев (1896) 389-405.
- Толстой 2006 П. А. Толстой, *Описание Черного моря, Эгейского архипелага и османского флота*. Москва 2006.
- Тульский Синодик 2010 *Тульский Синодик, Тульская епархия (1558-2009)*. Авторы-составители Георгиевская Т. В., Петрова М. В. Тула 2010.
- Українська літ. 2011 *Українська література: Хрестоматія для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання*. Упор. О. М. Авраменка. Київ 2011.
- Фасмер 1986 М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, В 4-х томах, Т. 2*. Москва 1986.
- Хождение 1988 Хождение Василия Гагары в Иерусалим и Египет. Сост. подгот. текстов, коммент. Н. И. Прокофьева – Л. И. Алехиной *Записки русских путешественников XVI-XVII вв.* Москва (1988) 68-87.